

ЖЕЉКО ЛАЗИЋ*

Академија за националну безбедност
Београд

МАРТИН МАТИЈАШЕВИЋ**

Факултет безбедности
Београд

УДК 94(497.11):26

Монографска студија

Примљен: 12.12.2016

Одобен: 24.01.2017

Страна: 35-51

ДРУШТВЕНИ КОНТЕКСТ И ЈАЧАЊЕ АНТИСЕМИТИЗМА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Сажетак: У раду се анализирају друштвени контекст и јачање антисемитизма у Краљевини Југославији у предвечерје Другог светског рата. Аутори указују на неодојиву повезаност антисемитских појава са појавом доласка нациста на власт у Немачкој. Кроз неколико тематских целина указује се на положај јеврејске заједнице и њено погоршавање са приближавањем Тројног пакта границама Краљевине Југославије. Посебно значајан је део који приказује ширење антисемитизма кроз дневну штампу и који расветљава механизме прогона. Аутори закључују да су мере које је Влада Краљевине Југославије усвојила против јеврејске заједнице, биле донете у светлу великих спољнополитичких притисака нацистичке Немачке у правцу прикључења Краљевине Југославије Тројном пакту.

Кључне речи: јеврејска заједница, антисемитизам, прогон, уредбе, механизми

Уводна разматрања

Однос према Јеврејима варирао је у зависности од неколико историјских периода и фаза владавине на нашим просторима. Ограничења која су у периоду владавине кнеза Михаила постојала, нису била инспирисана антисемитским, већ разлозима економске природе. Са Берлинским конгресом 1878. године и стварањем Краљевине Србије 1888. године долази до пуне афирмације јеврејске заједнице у српско друштво. Положај и друга права Јевреја у овом периоду нису се разликовала од положаја других грађана Краљевине.

На некадашњем подручју Краљевине Србије, 20-тих година забележено је тек неколико озбиљнијих антисемитских инцидената, који су због своје тежине стигли и пред Министарство вера (Поповић, 1997: 158). Аврам Коен почетком 1922. године у Извештају Савезном већу циониста саопштава: „Антисемитизам, бољка углавном непозната пре рата у Србији, лагано је импорти-

* zeljkolaz@gmail.com

** matijasevic@fb.bg.ac.rs

ран дошљацима из нових крајева наше Краљевине. А ако до душе не постоји нарочити и организован антисемитизам вредно је забележити покрет у Београду у циљу бојкота Јевреја, који је поведен првих месеци 1921. године. Појавили су се плакати, који су лепљени на домове, а и неизменично раздавани по улицама, у којима су на основу произвољно изопачених места из „Јеврејског гласника” и измишљања догађаја, достојно презирања за сваког паметног и честитог човека, управљених напада на Јевреје, а рефрен им је био „не купујте у Јевреја”. Ти анонимни антисемитски покушаји, иза којих се крила група не-савесних шпекуланата, занесена незајажљивом тежњом за профитом и побуђена лажним патриотизмом, остали су без икаквих последица. Интервенцијом власти, као и пријатељским држањем извесног дела штампе учињен је крај овој непоштеној и у опште шкодљивој акцији” (Жидов, 13. I 1922). Забележена је и жалба Пиротских јевреја од 1. јануара 1924. године против тамошњег свештеника Александра Поп - Момчиловића, уз захтевање његовог уклањања: „Побуђени тешким увредама, које скоро посве дневно наноси нашој нацији г. Александар Поп - Момчиловић, свештеник Петровачки из Пирота... појединачно а и скупа све нас Мојсијевце напада г. Момчиловић, ружећи нас на сва уста, како смо ми сво зло у Држави, како ми треба да бежимо у Палестину, јер ова земља није за Јуде, па уз то појединце од нас туче и злоставља поред увреда (АЈ 69-60-95).” Почетком тридесетих година Олга Унгар из Банатског Аранђелова добила је у основној школи батине од својих другова хришћана када су на часовима веронауке сазнали да су Јевреји криви за распињање Исуса Христа (Јанков, 2006: 164). Осим оваквих изолованих инцидената у овом периоду није било значајније израженог антисемитиза.

Антисемитизам и слично деловање на простору Краљевине Југославије неодвојиво је повезано са јачањем нацизма у Немачкој и бива на нашим просторима пропраћено појавом профашистичких организација. Може се рећи да су на развој оваквих покрета пресудно утицали догађаји из 1928. године: убиство у Скупштини, слом парламентаризма, а потом и завођење диктатуре краља Александра Карађорђевића.

Атмосфера и амбијент Краљеве личне диктатуре, те опште разочарање сталним политичким сукобима међу партијама, нерешена национална питања у новој држави и огромна економска криза изазвана општом светском кризом капитализма, били су повод продирању фашизма у српско друштво (Маловић, 2007: 82). Међутим, како Милан Кољанин истиче: „ У другој половини тридесетих година било је више знакова који нису могли да делују умирујуће на југословенске Јевреје, утицај антисемитизма могао је да се осети и у неким државним установама, пре свега приликом запошљавања, као и да је Министарство иностраних послова је у првој половини 1938. дискриминисало две особе због њиховог јеврејског порекла. Како наводи, пошто се код обе особе радило о Јеврејима пореклом из Бачке, вероватно је на такву одлуку утицало раширено неповерење власти према Јеврејима са овог подручја” (Кољанин, 2008: 384).

Јачање антисемитизма у Краљевини Југославији

Продирање нацистичке идеологије у Југославију довело је и до активирања профашистичких организација (Јботићевска, Хоџерина и др.), које су путем десничарске штампе отпочеле с отвореним нападима на Јевреје. Рад профашистичких организација био је омогућен и ставом самог државног режима, посебно владе Милана Стојадиновића и владе Цветковић-Мачек, које су се све више приклањале нацистичкој Немачкој, напуштајући дотадашње демократске савезнике. Под све већим политичким и економским притисцима нацистичке Немачке, југословенска влада дозволила је неометани рад домаћих Немаца-фолксдојчера, који су путем своје штампе и разних противјеврејских брошура отворено проповедали расну и верску мржњу, позивајући се и на примену геноцида против Јевреја. Истим стопама пошла је и домаћа десничарска штампа, коју је финансирао Трећи Рајх (Романо, 1980: 12). Њихово писање је пратило и појачана антисемитска реторика, дошло је и до појаве разних расних теорија и истраживања о посебности расе на нашим просторима.

Ако говоримо о расним теоријама, неопходно је истаћи студију Оливере Милосављевић, у делу који се односи на расне теорије и критике расних теорија тог периода, односно податак о раду Централног хигијенског завода у Београду. Централни хигијенски завод у Београду, чији је директор тридесетих година био др Стеван Иванић, је сваке године у својим извештајима о раду посвећивао део активностима Отсека за расну хигијену и биометрију који су израђивали др Штамбук, др Малеш, др Петровић и Агапов. У извештају за 1932. годину се наводило да је вршено испитивање „карактеристика динарске расе и других расних одлика које произлазе из класичног динарског типа”, да је испитан „већи број особа”, њих око 450, углавном војника краљеве гарде, и да је утврђено да се особе које се „обично убрајају у динарску расу или у варијетете (мелезне типове) те расе, могу поделити у неколико изразитих група”. Исти Одсек је и 1933. године наставио „испитивање одлика Динарске расе”, па је испитано 270 „припадника класичног динарског типа” и опет су „као материјал” послужили углавном војници краљеве гарде, и нешто мање становници жичког и моравичког среза. Испитано је и око 120 особа „плаве и мешане комплексције, које по свим осталим морфолошким и физиолошким карактеристикама припадају Динарској раси”, а тај „тип” је издвојен „као засебна група веома блиска Динарској раси”, тзв. „Плавој динарској раси”. Одређене су и крвне групе „код припадника класице Динарске расе”, а вршено је и испитивање „физиолошких карактеристика Динарске расе (крвни притисак, пулс, еритроцити, леукоцити, хемоглобин, плућно проветравање, базални метаболизам, динамометрија, естезиометрија)”. У 1934. је прегледан 161 војник, мерени су и одређене су им крвне групе. Од осталих послова, Одсек је одредио „квантитативне и квалитативне телесне особине 570 војника Краљеве гарде”. На сваком војнику извршено је преко 70 опажања морфолошке и функционалне природе и одређене су им „расне особине”. Осим „динарске расе”, која је цинила више од 30% испитаних, представљени су и други „расни типови” и утврђено присуство „око 15 раса и расних типова”. Одређене су им и крвне групе (Милосављевић, 2010: 49).

Како она даље истиче, о расном проблему уопште, тако и посебно о „динарској” раси, највише је писао др Бранимир Малеш. Групишући европске расе „по сродству” и по „заједничком пореклу” у две велике групе, „Еуропиде” и „Еуразиде”, тврдио је да „у прве долазе медитерански, нордиски и динарски расни типови, а у друге источноевропски”. Међу Србима и Хрватима је препознавао четири расне групе, „Нордиску, Динарску, Медитеранску и Источноевропску”, које обухватају „безмало све расне облике који се код нас јављају”, препознајући чак седамнаест раса и тврдећи да ипак највећи број њих припада „Динарској групи раса”, и то не само по „динарским телесним облицима”, већ и по „динарским психичким одликама” (Милосављевић, 2010: 50). Управо се продор ових теорија може повезати са повећаним присуством немачке литературе, науке и касније отварања различитих научних института. Ове теорије су користиле антисемитској пропаганди, али су одмах по њиховом настанку претрпеле огромне критике и нису нашле никакво утемељење у науци и јавности.

Много опасније по југословенско друштво биле су десничарске организације. Почетком јануара 1930. године у Београду је основано националистичко удружење „Југословенска акција”, са следећим основним програмом: „да пружа пуну подршку режиму шестојануарске диктатуре; да се бори за учвршћивање владаочевог апсолутизма и укидање парламентаризма, да се изграђује нов политички поредак на систему шестојануарске диктатуре, с тим да се држава и нација стављају изнад свега, тј. да се све има подредити циљевима и идејама државне политике, да би држава могла обезбедити хармоничан живот свих сталежа”. Дакле, програм овог Удружења предвиђао је очување унитаристичког и централистичког државног уређења са династијом Карађорђевића на челу, тј. тоталитарну владавину једне партије, слично програму Националсоцијалистичке партије Немачке (Терзић, 1982: 164).

Први покушај да се преко неке политичке организације спроведу антисемитске манифестације уследио је у јесен 1934. На неколико седница врха Народне одбране разговарало се о томе да се у целој земљи сазову митинзи на којима би се осудио штетан рад Јевреја на привредном плану. Таквим предлозима супротстављао се Илија Трифуновић, председник Народне одбране (АЈ 100-23-62).

После петомајских избора 1935. године, на којима је поражена унитаристичко-централистичка група Бошка Јевтића, одлукама главних одбора „Југословенске акције”, „Боја”, „Отаџбине” и „Збора”, ове четири профашистичке групе су фузиониране у јединствену политичку организацију Југословенски народни покрет „Збор”, на челу са Димитријем Љотићем (Терзић, 1982: 166). Љотић је стално истицао да се Збор бори за сутрашњицу, да његова „мисао буја” и да ће зато победити. Закључивало се да „ако се то зове фашизам - нека стаду наших противника буде дозвољено то јевтино задовољство, да нас зову како желе и како им је драго”. За то време Збор, у „великом верском рату наших дана”, зна шта хоће, а то ће и остварити. „Ако је то 'фашизам' - добро. Ми то зовемо Збором (Отаџбина, 5. новембар 1936).”

Овај покрет водио је отворену антисемитску кампању путем својих партијских новина (*Отаџбина*, *Билтен ЈНП Збор*, *Нови пут*, *Наш пут*, *Буђење*), као и путем издавања брошура и памфлета. Концепти као што су: херојска прошлост и врлина сељака, част, поштење и верност отаџбини, тумачени су на штету Јевреја, слично као у нацистичкој Немачкој (Маловић, 2014:81). Осим Збора, јачала је и усташка идеологија. Вероватно по угледу на мере према студентима у Немачкој и неким другим земљама, новембра 1938. на загребачким факултетима поведена је противјеврејска акција. Према извештају управе полиције у Загребу, студенти франковачке и клерофашистичке оријентације окупљени углавном у студентским удружењима Аугуст Шеноа и Домагој повели су акцију против Јевреја на свим факултетима, као и на Високој економско-комерцијалној школи. Резултат акције је био да су на свим факултетима, осим на Техничком, донети закључци да се за студенте Јевреје одреди *numerus clausus*. Када се и на овом факултету усвоји тај закључак, предвиђено је да се он предложи и ректорату универзитета (АЈ, 66-74-204). Није познат даљи ток ове акције, али до ограничења уписа јеврејских студената тада није дошло (Кољанин, 2006). У Сарајеву је било сличних испада и инцидената, на пример, на концерту који је у Народном позоришту приредило јеврејско културно-уметничко друштво „Лира”, наступила су Јевреји, емигранти из Немачке. Управа тадашњег удружења студената (Јилек, Ласић, Џиковић, Франгеш и др.), касније истакнути усташки злочинци, удружена са чаршијском реакцијом, организовала је демонстрације на концерту, бацали су јаја, парадајз и друге предмете и настојали омести ову приредбу. Био је општи утисак да су ове групе више од ометања самог концерта, желеле јавно да манифестују своје клерофашистичко и антисемитско опредељење и да кроз ову демонстрацију манифестују своје симпатије за фашизам (Тролић, 1976: 553). Усташе и Збор имали су озбиљне политичке претензије.

На парламентарним изборима 1938. листа Димитрија Љотића добила је преко 30.000 гласова, већином припадника профашистичких елемената а који су у изборну кампању ишли са јако истакнутом антисемитском и антипарламентарном тенденцијом, истичући своје непријатељство према СССР-у и напредном радничком покрету. Због малог броја гласача, ниједан Љотићев представник није ушао у Скупштину. Почетком 1939, после пада Стојадиновића, Љотић је својим предавањима и пропагандом покушавао да прошири нацистичко-фашистичку идеологију у Југославији (Милосављевић, 2010: 167). Истицао је да су фашистичке земље „чувари културе духа, бедеми пред навалом болшевизма”, док „такозване демократске земље” не могу да спасу свет од болшевизма „пошто идеолошки почивају на истим темељима материјалистичко-индивидуалистичким, на којима је изграђен сатански план комунизма”. Љотић је закључивао: „Ето то је наш одговор и онима који нас с погрдом називају фашистима, а и онима који би желели да то будемо (Отаџбина, 5. новембар 1936).”

Љотић је критиковао владу због неодлучности у решењу „јеврејског проблема”. Тврдио је да је овај проблем врло тежак и у Југославији, иако у њој живи свега 72.000 Јевреја. Ако се стане на гледиште да су Јевреји непожељни,

предлагао је да се нађе начин да се они „на човечан начин иселе из земље што пре”. Због ратних услова ово решење је сада немогуће, али доношење такве одлуке би значило да је боравак Јевреја у земљи привремен. За то време држава би требало посебним статутом да пропише њихов однос према друштвеној средини тако да она „буде заштићена од њиховог разорног деловања”. Јеврејска заједница треба сама да отвори и издржава своје опште, средње и стручне школе, а похађање универзитета Јеврејима би било дозвољено само под нарочитим условима. Они не би служили војску, али би могли бити употребљени за радове у посебним радним четама. Не би могли бити примани у државну службу ни у слободне професије где је њихов број несразмерно висок. Статутом би се одредило бављење трговином и индустријом оним Јеврејима „за које се утврди да немају других средстава за живот”. Онима чија је имовина довољна за живот, био би забрањен сваки привредни рад. Сваки Јеврејин би морао да пријави целокупну имовину, „под претњом конфискације свега што се покуша сакрити”. Под јемством целе заједнице, Јеврејима би био забрањен сваки политички рад у земљи (Кољанин, 2006: 408).

Треба поменути и напад профашистичких студената на левичарске и комунистичке студенте 23. октобра 1940. на Универзитету у Београду. Најжешћи напад био је на Техничком факултету када су наоружани припадници Белих орлова, студентске организације Збора, као и припадници Словенског југа напали левичарске студенте уз поклике „Живео краљ Петар и Југославија”, „Доле масони!”, „Доле Јевреји”. Нападаци су приликом напада на студенте на Медицинском факултету истог дана узвикивали „Хајл Хитлер! Евива Мусолини!” После сукоба у којем је повређен већи број нападнутих, нападаци су потиснути, а левичарски студенти организовали су демонстрације на улицама. Нападима на факултетима следили су напади на левичарске студенте у Студентском дому „Краљ Александар”. Одлуком Управе, Универзитет је затворен, а рад је обновљен две недеље касније, 6. новембра (Глигоријевић, 1963: 60). Овај напад имао је антијеврејски и антимасонски карактер.

„Збор” је једна од ретких политичких организација код које су међу основним идеолошким и програмским поставкама налазио и антисемитизам. О јачању антисемитске пропаганде, али и одговора на њу говори и чињеница да је од 1933. до 1939. објављено укупно пет антисемитских брошура и исти толики број публикација са критикама антисемитизма (Ђука, 1994: 284).

Неке од антисемитских брошура објављивале су спискове Јевреја и означавале их као масоне. У брошури Жидовски дух масонерије и Жидови освајају масонерију објављени су спискови Јевреја масона и припадност ложама (ЈИМ 606/2 к 3-1-1).

Ширење антисемитизма кроз штампу

Током 30-тих година долази до нагле продукције антисемитских садржаја, објављен је низ књига, брошура и летака који нападају Јевреје и поистовећују их са „масонима, бољшевистима, корупционашима”. У Загребу 1933. го-

дине поводом књиге „SECESIO JUDAICA” објављене 1922. године у Немачкој, излази брошура „Што је Жидовство”, са поруком „Чувајмо нашу расу од сваке нечисте примјесе туђих раса” у издању „Пријатеља за очување Југословенске расе” појављују се следеће публикације: „Жидовска заблуда”, „Прави и криви антисемитизам”, „Сионизам и Сионисте”, а излазили су и чланци у којима се Јевреји оптужују да посредством својих организација управљају нитима света (ЈИМ 1-9-1-7). У другој половини 30-тих „Јеврејско питање” Јаше Томића је више пута штампано (ЈИМ 1-9-20А). Са друге стране објављивана је литература која брани Јевреје, као што је на пример било издање „Јевреји – непобитна историјска истина или искрена реч у право доба”, уредништва Југословенске ревије, такође у Загребу 1933. Године (ЈИМ 1-9-6-9), као и у Београду 1938. године књига под насловом „Југославија и Јеврејски проблем”, аутора Е.Б. Гајића, где се на објективан начин приказује Јеврејска заједница и дају контрааргументи антисемитизму (ЈИМ 1-9-106).,,

Овакви наслови посебно постају интезивни у време југословенских влада почевши од Стојадиновићеве (1935-1939), а потом и Цветковић – Мачекове (1939-1940) све је чешћа била антијеврејска и антимасонска харанга. Подстицани су антијеврејски испади у масама. Јевреји су истицани као вође светске масонске завере јер „масонерија је само слушкиња и моћни извршилац свестране јеврејско-капиталистичке доминације”, а Јевреји масони су идентификовани као „главни агенти...страног, већином јеврејског капитала” те се даље препоручивало, „... све док се српски народ не буде ослободио интернационалног масонског братског ланца са јеврејштином као главним беоцугом... да би се то постигло треба одбацити сваку сентименталност, сваки обзир, свако милосрђе... (Гавриловић et al., 2016: 73).”

Почетком 40-тих предњаче антијеврејски написи¹ у новинама и другим публикацијама у којима се посебно истицало „Време”. Посебно је забрињавала чињеница што је уз Политику, то била једна од тиражнијих новина. Листови који су у Хрватској истицали антисемитизам били су гласило усташког покрета „Усташа” које излази од 1937. године, а понеки антисемитски памфлет може се наћи и у другим часописима, од којих неки излазе и од 1929. године, али отприлике од 1933. године у редакцију се инфилтрирају присталице тоталитарних идеологија и од 1933. године то постаје „Хрватска стража”. Исте

¹ Све то наравно прати оштра антијеврејска пропаганда, па од 1941. године имамо објављен низ таквих публикација, типа, др Лазара Прокића, „Јевреји у Србији”, са подругљивим сликама, карикатурама и коментарима. Као и „Српски народ у канцама Јевреја” у Београду 1941. године, аутора Милорада Мојића, са њему својственим тумачењима из Торе и Талмуда, „Жидовство и лажна асимилација њифута - њифутство и аристократија”, са поднасловима Вражић њифутски наопаснији наметник свих народа вијековима у Осијеку, „НДХ” уз рекламу да ће из дела руку истог писца изаћи „Антиџифутизам у Хрватској”. У Београду 1942. године излази брошура „Енглеска у рукама Јевреја”, аутора Ст. Станковића. Понове се штампају и публикују „Протоколи сионских мудраца” или „Јеврејска завера” у издању радног комитета антимасонске изложбе, Београд, 1941. Затим „Европска деца оптужују”, „Слободно зидарство или масонерија, тајне силе без маске”, Београд, 1941., „Ко су они” и слични наслови. У Љубљани је септембра 1944. године објављена публикација „Бољшевизам оруђе међународног Жидовства”, аутора, дивизијског генерала Леона Рупника, које је уствари његов говор из јануара 1938. године у Крагујевцу.

године покренут је часопис „Хрватска смотра” који заговара увођење новог европског поретка. Било је и других часописа од којих већина излази само коју годину, након чега им се рад забрањује (Кнежевић, 1996: 39).

Мора се истаћи да су управо овакви и слични написи у ширем друштвеном контексту свакако имали одређеног утицаја на поједине грађане Краљевине, посебно у условима изражене политичке и економске кризе, и да је на неки начин требало да буду увод или подлога за даљи прогон Јевреја.

Улога Културбунда у ширењу антисемитизма

Осим Збора, који је био изразито антимасонски и антијеврејски, долази до буђења антисемитизма и код немачке националне мањине у Краљевини оличене кроз деловање Културбунда. Обновљени Културбунд је одмах отпочео са интензивним пропагандистичким радом. Опет је број његових организација врло брзо растао. Док је 1931. године било 28 месних група, следеће године их је било 42, 1933. тај је број порастао на 96, 1934. на 134, 1935. на 186, 1936. на 214, а 1937. на 256. Од овог последњег броја, у Банату је било 55 месних група, у Бачкој 60, у Барањи 17 у Хрватској Славонији са Сремом 91, у Словенији 22, а у Београду и Босни заједно 11. За овај период, па све до 1934 године, Културбунд је непрекидно разгранаво своју делатност. Ангажовао је сталне путујуће учитеље (Вандерлехрер) и развијао свим погодним средствима своју делатност у два основна правца. Прво, радио је на буђењу и јачању немачке националне свести у немачкој мањини која је, добрим делом, била национално прилично индиферентна и интересовала се само за своје локалне проблеме и своје сељачко газдинство. Друго, радио је на организовању оних чија је национална свест већ била пробуђена, а шовинизам довољно распирен, у циљу културно-просветног рада, али исто тако и политичког. Упоредо са тим ишла је и економска делатност, која се формално одвијала ван Културбунда, али којом је, углавном, руководио исти круг људи (*Немачка обавештајна служба у старој Југославији, 1955: 107*).

Да је Културбунд имао веома успешну пропаганду међу војвођанским Немцима најсликовитије сведоче извештаји државне и војне управе који, како је почео Други светски рат, бивају све учесталији, а односе се на понашање грађана немачке националности. Међу фолксдојчерима била је честа појава да се на улици јављају „немачким поздравом” (Хајл!) и дижу руку увис, ученици у школама одбијали су послушност наставнику српскохрватског језика, а често су облачили црне дубоке чизме и једнообразну одећу која је подсећала на Хитлерове смеђекошуљашке из СА одреда (ВИИ, БЈВ, к-1, ф.5, док. 6.).

Полицијске власти у Краљевини Југославији врло су оштро иступиле против акције нацистичког обновитељског покрета за стварање јединственог фолксдојчерског фронта. У организацијама немачке националне мањине, односно немачке народне групе, постојао је расцеп: на једној страни старо конзервативно вођство Културбунда, а на другој обновитељски нацистички покрет (Терзић, 1982: 189). Немачки дипломатски кругови у Краљевини су притискали Владу и условљавали је у односима према Немачкој мањини.

Још у марту 1939. године познати банатски нациста Густав Халвакс је на збору у Каравукову одржао говор који је са идеолошког аспекта објашњавао прави задатак Културбунда, што је посебно узнемирило окружне власти у Оџацима. Окружни начелник је забележио оцену делатности немачке националне организације: „Преко Културбунда се најинтензивније шири немачка националсоцијалистичка пропаганда и како се такво деловање дозвољава, наша немачка мањина се организовала до те мере, као што је у судетском подручју, да би могла тако организована предузети и штетљиву акцију”. Посебно је важно навести извештај из овог периода Команданта Дунавског жандармеријског пука, који телефоном „Господину министру војске и морнарице, односно Генералштабном одељењу извештава о „лупању прозора у Каравукову” и преноси: „1. овог месеца око 3 часа непозната лица полупала су прозоре на кући Најзева Адолфа и Ширшфелда Илије, трговаца из Каравукова, среза Оџачког – обадва Јевреја. Сумња се да су ово учинили немачки омладинци. Извиди се воде.” Овај извештај достављен је Министарству унутрашњих послова, Министарству војске и морнарице и начелнику главног Генералштаба (ЈИМ рг. бр. 4826 к21 931/2).

Осим оваквих активности, припадници Културбунда почели су изазивати антијеврејске испаде у духу нацизма. У априлу 1939. године у Новом Врбасу националсоцијалистички немачки омладинци су разбили прозоре на синагоги уз узвике: „Јеврејске свиње, смрдљиви чивути!”, у селу Дероње, поред Оџака, дошло је до туче српске и немачке омладине, у Старом Сивцу поред Сомбора избио је сличан сукоб у којем су Срби разбили прозоре на немачким кућама, а у селу Мраморку код Ковина домаћи нацисти су на соколском дому нацртали кукасте крстове (Билтен Министарства унутрашњих послова за април 1939. године, Београд, 1939.). Како се Културбунд ширио и јачао, тако је снажило и самопоуздање његових идеолошки извежбаних чланова који су национални понос помешали са расистичком и нацистичком идеологијом, па је сваки напад на националсоцијализам тумачен као напад на немачку националност. У складу са нацистичким погледом на свет, по успостављању Бановине Хрватске, за вођу хрватских фолксдојчера постављен је 3. септембра 1939. године Бранимир Алтгајер, који је од Мачека добио гаранције да ће Немци у школству и култури имати иста права као и Хрвати (Браловић et al., 2011: 460).

Под утицајем нацистичке пропаганде расла је и идеолошка заслепљеност, а вера у „аријевску надмоћност” све више долазила до изражаја. Тако су и војвођански Јевреји постајали мета напада, па су у ноћи 20. јануара 1940. године у Апатину исписани графити мржње. На кућама свих јеврејских грађана те вароши освануле су поруке: „Јевреји морају из Апатина”, „Напоље са Јеврејима у Палестину”, „Јевреји су наша несрећа – срамота за нашу расу” (Мирнић, 1974: 57). Док је нацификација ишла узлазном путањом, а испади нациста и њихова пропаганда били све евидентнији, југословенске власти биле су све блаже и толерантније према националсоцијалистима. Председник југословенске владе Драгиша Цветковић дао је 5. септембра 1939. амнестију свим ухапшеним и осуђеним Немцима у Дунавској и Дравској бановини, а њоме је обухваћено 2300 Немаца. Амнестирани су, углавном, били новчано кажњавани

због нацистичких испада, а немачки посланик Фон Херен захвалио је властима због амнестије (Браловић et al., 2011: 461).

Као што се види, од јесени 1939. до пролећа 1941. тајна служба Трећег Рајха разапела је своју веома разгранату обавештајну мрежу на целој територији Југославије, користећи своја дипломатска, конзуларна и трговинска представништва, убачене агенте, политичке и друге симпатизере. Али чланови Културбунда, прожети нацистичком идеологијом, били су најспремнији да што више олакшају Трећем Рајху у поробљавању Југославије. Зато су се повезали и са руководиоцима немачке војне и политичке обавештајне службе и њиховим центрима у Аустрији, пружајући им драгоцене податке војне и политичке природе (Терзић, 1982: 200).

Југословенске власти и однос према јеврејским избеглицима и заједници

Имајући у виду донету антисемитску легислативу и мере које су биле спровођене против Јевреја у многим државама Европе, а посебно у нацистичкој Немачкој, дошло је до појаве великог броја Јеврејских емиграната. Први емигранти из Немачке почели су да пристижу у Југославију одмах по доласку нациста на власт, фебруара 1933. године. Број јеврејских избеглица до 30. новембра обухватао је око 800 немачких Јевреја, од чега у земљи борави око 200, док је преко 600 њих отишло у Палестину (Поповић, 1997:130). Министар иностраних послова Анте Трумбић је обећао помоћ при проласку јеврејских насељеника ка Палестини (*Жидов*, бр. 28, 18.октобар 1920, 1-2). Загребачки одбор за потпомагање избеглицима регистровао је чак 4400 избеглица (Споменица СЈВО 1919 – 1969:75). Нови већи талас избеглица уследио је после аншлуса Аустрије, марта 1938. и окупације Чехословачке 1939. године. Године 1940. појављују се избеглице из Мађарске, односно оне избеглице побегле из Немачке, Аустрије и Чехословачке (Споменица СЈВО 1919 – 1969:79).

У почетном периоду, Југословенске власти су имале благонаклон став према јеврејским избеглицима, међутим са променом геополитичке ситуације тај став се током 1938. године полако мењао. Оштрија контрола на државној граници, посебни услови за издавање боравишних дозвола и пролазних виза прва је фаза у промени тог односа, које су примењивале многе европске државе и влада Милана Стојадиновића (Ристовић, 1996:27).

Бернард Стули, наводи да је Министарство унутрашњих послова 26. јануара 1938. године издало наређење пограничним властима у вези са јеврејским избеглицима из Румуније, уз налог да се не задржавају у нашој земљи и ако се такав случај деси, да такво лице одмах од стране из земље (АЈ 14 -33-101). Током 1938. године југословенска држава донела је низ ограничавајућих мера (Ристовић, 1996: 28). Октобра 1939. године у Министарству унутрашњих послова урађен је пројекат Уредбе о страним Јеврејима (АЈ 66-74-204). У основи, пројектом Уредбе дозвољавао се улазак страним Јеврејима у Краљевину,

„али не свију и сваког (АЈ 66-74-204 чл. 2).” Разврстани су у три категорије: „1) они који су дошли пре 1. јануара 1935. године легалним путем; 2) они који су дошли пре 1. јануара 1935. године илегалним путем; 3) они који су дошли у државу после 1. јануара 1935. године нарочито из Немачке и других земаља у којим за Јевреје постоје изузетни прописи (АЈ 66-74-204 чл. 3).”

У лето 1940. СЈВО бринуо је о око 3.300 избеглица (ЈИМ - Записник седнице ИО СЈВО, 18. VII 1940. стр. 3). Према Милану Ристовићу: „Судбина Јеврејских избеглица и многобројне дилеме у вези тога покренуле су у врху државне управе дуготрајну расправу о решењима која су - како је истицано - требало да осигурају државни интерес, унутрашњу сигурност и - на другој страни - задовоље велике силе уплетене на различите начине у избеглички проблем (Ристовић, :24). До Главног ђенералштаба су стизали извештаји како су рецимо, 2. децембра 1940. пребачена преко границе из Маџарске у Југославију три Јеврејина, затим 16. или 17. децембра код југословенске карауле бр. 43, пребачена су из Маџарске у Југославију пет Јеврејина, затим да су 8. јануара пребачена четири Јеврејина. У извештају се наводи да пребацивање преко границе врше маџарске власти. Упућивање Јевреја врши се возом из Будимпеште до Баје, а одатле аутомобилима до границе (ЈИМ к-21).

Такође, и низ обавештајних извештаја говори о уласку Јевреја у нашу земљу и о протеривању Јевреја из Немачке. Главни ђенералштаб добио је следећи извештај: „Почетком месеца јануара 1941. године Немачке власти у Бечу издале су наређење да се до првог марта сви Јевреји имају иселити и упутити у правцу југа, где ће им се на граници омогућити прелаз. Сазнаје се да је до сада изведено неколико прелаза, и то баш ових дана, на подручју Дравске бановине. Доставља се предње с молбом на увиђај, проверу и извештај Главног ђенералштабу” (ЈИМ к-21).

Јевреји су били и предмет интересовања органа државне заштите Краљевине Југославије, јер се веровало да је велики број њих кроз универзитетске студије био болшевички настројен. Занимљиво је истаћи сећање Соње Барух о породици Барух, дато 11. октобра 1960. године у просторијама Архива града Београда, у организацији Милице Рајчевић, стенографа Б. Огњановића и дактилографа Љубе Недељковића. Сећање Соње Барух се односи на период између два светска рата, односно период до 1938. године, у коме говори да су јој брата Јожија одвели у затвор у Вишеград, а тату су јој пустили из службе као оца комунисте. Међутим, каже да се ту радило о оном упутству да Јевреји не буду у државној служби (ИАБ 2340/МГ-XXIX- 292). Поједина јеврејска удружења су такође била предмет интересовања и праћења од стране полицијских органа Краљевине Југославије, што се може видети из извештаја насталог половином 1937. године:

„КРАЉЕВСКА БАНСКА УПРАВА САВСКЕ БАНОВИНЕ

Одељак за државну заштиту

14. јуна 1937.

Загреб

Предмет: „Кашомер Хацаир”, јеврејско сионистичко друштво – сумњиво због комунистичког деловања.

СРЕСКОМ НАЧЕЛСТВУ-СВИМА
ПРЕТСТОЈНИКУ ПОЛИЦИЈЕ-СВИМА

Управа полиције у Загребу доставља:

„Са поверљиве стране достављено је овој управи да се у просторијама јеврејског друштва „Кашомер Хацаир” у Прерадовићевој улици бр. 4 дворшина зграда 2. кат у Загребу међу омладином под видом скаутизма и пропаганде за насељавање Палестине шире комунистичке идеје и литературе. Након проведених изvida по предњем част је овој Управи известити следеће:

У Палестини делује радничка странка као синдикална организација Јевреја под именом „Хист Адрут”. Иста странка подржава везу са иностраним Јеврејима у Пољској, Румунији и у осталим државама, а у сталном је контакту са левичарским организацијама Јевреја у Југославији. Циљ напред наведене странке у Палестини је остварење социјалистичке јеврејске државе, а у Пољској иста делује јавно као комунистичка странка.

Радничка странка у Палестини своје деловање у Југославији спроводи преко „Лиге за хебрејску радну Палестину” која има своје седиште у Загребу. Друштвене просторије исте лиге су на Долцу бр. 9. а председник јој је др Јулио Росенбергер, адвокат, рођен 23.08.1903. у Загребу, где је и завичајан, Јеврејин, који је настањен у Драшковећевој улици кбр. 40/2. кат. „Лига за хебрејску радну Палестину” делује под видом „ционизма” а за њено политичко деловање није без значаја да је учлањена у другој интернационали у Амстердаму. Ова Управа има сазнање да је огранак „Лиге за хебрејску радну Палестину” у Београду био по властима распуштен због комунистичког деловања, јер је циљ те организације да припреми и одгоји јеврејски подмладак у социјалистичком духу – да би јеврејске омладинце касније слали као ослободитеље у Палестину. Сваки огранак „Лиге за хебрејску радну Палестину” има своју омладинску организацију, која се у Загребу зове „Кашомер Хацаир”, што значи „млади стражар”, чије су просторије у Прерадићевој улици кбр. 4. 2. кат. Провером и поведеним извиђањем је утврђено да су просторије овог омладинског јеврејског огранка отворене свако вече, а суботом се одржавају шири састанци, које они називају „Сиха”.

Председник и интелектуални вођа овог јеврејског омладинског огранка је лично председник „Лиге за хебрејску радну Палестину” др Јулио Розенберг. Чланови до 14. година зову се „Бне Мидбар” /пустињац/, а од 14-те године па надаље зову се „Борини”, док се сви без обзира на доб зову „Хашомер Хацаир” што значи „млади стражари”, а јавност их познаје као јеврејске скауте, будући да имају униформе попут скаута те иду и на логоровање. „Млади стражари” имају поздрав „буди јак”. На састанцима ових јеврејских омладинаца сваке суботе одржавају предавања специјални инструктори, већином о социјалистичким темама, а ова Управа има саопштење да је у месецу априлу о.г. допутовао чак из Палестине неки ХИЛЕЛ ЛИВНИ, који уопште за боравак није пријављен, те је одржао предавање са потпуном комунистичком тенденцијом.

Част је уједно Управи напоменути да „Лига за хебрејску радну Палестину” и њена омладинска организација „Хашомер Хацаир” нису као такве властима пријављене већ се та друштва крију иза савеза циониста, чији је председник др. Александер Лихт, адвокат из Загреба, настањен у Вончининој улици кбр. 8. Према сазнању ове Управе „Лига за хебрејску радну Палестину” у Загребу добија и материјалну помоћ из Палестине од јеврејског народног фонда „Керем Каимет Леисраел”

Предње организације делују интезивно међу јеврејском омладином и настоје привући у свој круг што више јеврејске школске омладине, а обзиром да је рад те организације сумњив да пропагира комунизам, позивам среске начелнике и претстојнике гр. полици-

је да прикупе податке о раду омладинских огранака „Лиге за хебрејску радну Палестину” на овом подручју. Међу подацима треба да се истакне број чланова, главна лица која воде организацију са карактеристичним ознакама полит. мишљења и рада тих лица, досадашњи рад удружења и друге потребне податке која ће осветлити рад и циљеве овог друштва.

Извештаји се морају поднети до 13. јуна 1937. неизоставно.

По наређењу бана

шеф одељка-бански саветник – потпис нечитак” (ЈИМ ик.21ф: 9, 9а,10).

У извештају Комаданту II армијске области од 16.09.1939. године, достављају се подаци за породицу Фесл, а такође се могу видети неке од активности праћења Јевреја који су били сумњичени као симпатизери и чланови КПЈ. Предмет извештаја је породица Фесл из Сарајева, где органи полиције за Хермана и Аделу Фесл немају податке да су део неке илглане организације, док за ћерку Херту истичу како је запажена од органа Управе полиције у Сарајеву да се дружи са комунистима (ЈИМ К 21 - 9А - 1/10).

Тридесетих година, у време повећаног присуства антисемитских појава, јављали су се гласови о спровођењу антисемитских мера у Војсци Краљевине Југославије. Једну од таквих вести да је ваздухопловним официрима забрањено склапање брака са Јеврејкама демантовао је министар иностраних послова, Војислав Марковић (АЈ 38-405-556). Почетком децембра 1938. године на захтев начелника Генералштаба Душана Симовића припремљен је елаборат од стране Организационог одељења, у коме су предложене одређене мере, а у само елаборату је направљена разлика између „опасних мањина” у које су се убрајале мађарска, немачка, арнаутска и осталих, у које је убројена јеврејска (Бјелајац, 1989: 91). „Главне особине ових националних мањина биле би непоузданост и несигурност за употребу у рату... На основу ових претпоставки, а нарочито на бази принципијелне нелојалности, предузете су против обвезника националних мањина нарочите мере у погледу ратног распореда, које су изнете у члану 21. Упута за извођење Уредбе о формацији војске у мобилно и ратно доба (УРФВ) која гласи: У Штабове оперативних јединица команда позадине и штабова обласних команди не распоређивати резервне офицере (војне чиновнике) и обвезнике несловене (Мађаре, Немце, Арнауते, Јевреје итд). Код свих осталих јединица Оперативне Војске које се формирају и мобилишу на Потиској, Косовској и Вардарској дивизијској области, водити рачуна да буде распоређивано Мађара, Немаца и Арнаута укупно 25% у борачке јединице и 40% у неборачке јединице” (Бјелајац, 1989: 86).

Закључна разматрања

Јачање антисемитизма у Краљевини Југославији неодвојиво је повезано са доласком нациста на власт и њиховим ширењем спољнополитичког утицаја у Европи. Са аспекта ширих друштвених маса у Краљевини Југославији, антисемитизам није широко прихваћен, иако је ширен у специфичним политичко-економским условима, оличеним у кризи парламентаризма и великом сиро-

маштву уз свесрдну подршку и негативну антијеврејску кампању провладине штампе.

У овом контексту сматрамо да треба цитирати загребачки дневни лист „Новости” који је коментарисао тадашњи положај Јевреја у Југославији, у свом броју од 11. октобра 1938. године у чланку „*Жидови у Југославији*” који је својеврсна анализа политичке ситуације и положаја Јевреја у предвечерје Другог светског рата: „*Партикуларизми и сепаратизми не повлаче за собом само смањивање радних и привредних територија, него носе у себи специјално на Жидове оне опасности, којих сада нема, а то су екстремни курсеви с расним тенденцијама у тјешким оквирима и с евентуалним тежим директним последицама. У Југославији, с демократијом реда и рада, бит ће напротив мјеста и живота за сваког, и све бољег живота, јер су перспективе такве* (Дневни лист „Новости”, Загреб, 11. октобар 1930).”

Сумарно посматрано, осим израженог антисемитизма у деловању Збора, Усташког покрета, активностима немачке националне мањине оличене у Културбунду, антисемитизам није добио ширу подршку у обичном народу. Када је реч о односу југословенских власти, Јевреји јесу опсервирани од стране званичних државних органа, али не зато што су Јевреји већ под велом сумње да су комунисти, тада је постојао широк талас акција којима се истраживао рад КПЈ која је била забрањена.

Крајем 30-их година постојале су одређене мере Владе усмерене према јеврејским избеглицама, али се не може рећи да су мере које су југословенске власти у овом периоду доносиле имале антисемитски карактер, више су биле инспирисане економским разлозима и контролом граница Краљевине, као и спољним притисцима. Британским усвајањем „Беле књиге” маја 1939. када је оштро ограничено усељавање Јевреја у Палестину, организован је низ протеста Јевреја у Југославији (Жидов, бр. 40, 27. септембар 1935). Истовремено и под притиском Трећег Рајха, влада Цветковић-Мачек отпочела је са прописивањем противјеврејских мера: једна од првих мера које је поменута влада предузела била је отежавање па и спречавање уласка јеврејских избеглица из земаља западне Европе, које је Трећи Рајх окупирао, и које су у Југославији тражиле спас од нацистичких прогона и зверстава (Романо, 1980: 12).

Може се уочити да је наговештај да југословенска влада припрема дискриминационе мере према Јеврејима постојао још у периоду Владе Милана Стојадиновића (Поповић, 1997: 140). Када је спољнополитички курс Краљевине Југославије увелико усмерен ка нацистичкој Немачкој. Милан Стојадиновић је у интервјуу датом београдском дописнику „Малог Парижанина” демантовао вести о припреми таквих мера: „Те су вести нетачне. Антисемитизам не постоји у Југославији, а 80.000 југословенских Јевреја живи у савршеној равноправности са осталим грађанима” (Жидов, 27.1.1939).

Међутим, годину и по дана касније, када се влада променила, октобра 1940. године донете су ограничавајуће уредбе за Јевреје грађане Краљевине, које су се односиле на ограничавање права у погледу школовања и бављења трговином животним намирницама на велико. Први знак да се на Јевреје при-

мењују мере дискриминације осетио се крајем августа 1940. године, када су директори неких београдских средњих и стручних школа саопштили родитељима деце која су желела да се упишу у прве разреде школске 1940/41 године да - сходно наређењу Министарства просвете не могу бити уписана. Некима који су се већ уписали, враћени су документи. Успаничени родитељи обратили су се СЈВО за објашњење, пошто августа 1940. године није било никаквих закона на којима би се могао базирати такав поступак према јеврејској деци. Наређење је саопштано усмено и није обухватило све школе, али је послужило као наговештај за оно што је уследило (Лебл, 2002: 276).

Да закључимо, већину ограничавајућих мера усмерених према јеврејима југословенске власти доносиле су под тихим спољним притиском нацистичке Немачке оличеним у идејама прогона свих који нису расно чисти. Матрица коју је у Краљевини Југославији под патронатом Немачке требало спровести била је следећа: прво се вршила сатанизација јеврејске заједнице, посредством пронемачки оријентисане и финансиране штампе, публициста или политичких организација, да би се утицало на ширу јавност, следеће је доношење антијеврејске регулативе, која легализује угрожавање права Јевреја, затим још оштрије регулативе до протеривања, одузимања имовине и физичких ликвидација. То је била матрица нацистичке Немачке (Лазих et al, 2016). Имајући у виду културу и традицију јеврејске заједнице у Краљевини Југославији, то није успело у мери, у којој су њени протагонисти очекивали. Тек од окупације Краљевине Југославије и успостављања квислиншких институција, модел прогона јеврејске заједнице почиње да одсликава Немачке институционалне механизме прогона.

Литература:

Архивска грађа

Архив Југославије

1. АЈ 66 - 74 - 204 čl. 2
2. АЈ 66 - 74 - 204 čl. 3
3. АЈ 69 - 60 - 95
4. АЈ 100 - 23 - 62
5. АЈ 14 - 33 - 101
6. АЈ 38 - 405 - 556

Јеврејски историјски музеј Београд

1. ЈИМ - Записник седнице ИО СЈВО, 18. VII 1940. стр. 3.
2. ЈИМ k-21
3. ЈИМ rg. br. 4826 k21 9z1/2
4. ЈИМ 606/2 k 3 - 1 - 1
5. ЈИМ 1-9 -1 -7
6. ЈИМ 1 - 9 - 20А
7. ЈИМ 1 - 9 -6 - 9

8. JIM 1 - 9 – 106
9. JIM - Zapisnik sednice IO SJVO, 18. VII 1940. str. 3.
10. JIM k-21
11. JIM ik.21f: 9, 9a,10
12. JIM K 21 - 9A - 1/10

Историјски архив Београда

1. IAB 2340/MG - XXIX - 292, str. 5 i 6.

Војноисторијски институт

1. VII, BJV, k-1, f.5, dok. 6.

Монографије, чланци, публикације

1. Bjelajac, Mile (1989): Dva viđenja rešavanja pitanja nacionalnih manjina u Kraljevini Jugoslaviji pred izbijanje Drugog svetskog rata, Tokovi revolucije, br. 1, Beograd
2. Bralović, Vladimir, Pralica, Dejan (2011): Širenje nacionalsocijalističke propagande na teritoriji Dunavske banovine tokom 1940. godine, Vojno delo, Beograd
3. Gligorijević, Branislav (1963): *Napad Ljotičevaca na studente Tehničkog fakulteta u oktobru 1940. i rasturanje Ljotičevog Zbora*, Istorijski glasnik, br. 2, Beograd
4. Gavrilović, Darko, Savin Miloš (2016): *Antisemitizam u Srbiji u vreme dolaska jevrejskih izbeglica u Kraljevini Jugoslaviju*, Kultura polisa br. 31, Beograd
5. Damjanović, Milica (1974): *Napredni pokret studenata Beogradskog univerziteta, knjiga druga, Nolit, Beograd*
6. Đuka, Nataša (1994): *Antisemitizam i kritika antisemitizma u beogradskim brošurama 1933-1945*, Godišnjak za društvenu istoriju, god. 1, br. 3, Beograd
7. Jankov, Edita (2006): *Jevrejke, životne priče žena iz Vojvodine*, Ženska sekcija jevrejske opštine, Novi Sad
8. Knežević, Sneška (1996): *Antisemitizam Holokaust Antifašizam*, Židovska opština, Zagreb
9. Koljanin, Milan (2008). *Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*, Institut za savremenu istoriju, Beograd
10. Lebl, Ženi (2002): *Do konačnog rešenja Jevreji u Srbiji*, Čigoja štampa, Beograd
11. Lazić, Željko, Matijašević, Martin (2016): *Uvod u smrt – numerus clausus 1940. Uredbe o ograničavanju prava Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji*, Akademija za nacionalnu bezbednost, JP Službeni glasnik, Beograd
12. Mirnić, Josip (1974): *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, Institut za proučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad
13. Malović, Ilija (2007): *Eugenika kao ideološki sastojak fašizma u Srbiji 1930-ih godina XX veka*, Sociologija, Beograd
14. Milosavljević, Olivera (2010): *Savremenici fašizma 2. Jugoslavija u okruženju 1933 - 1941*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd
15. Popović, Nebojša (1997): *Jevreji u Srbiji 1918-1941*, Institut za savremenu istoriju, Beograd
16. Romano, Jaša (1980): *Jevreji Jugoslavije, žrtve genocida i učesnici NOP-a 1941 - 1945*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd
17. Ristović, Milan (1996): *Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938 - 1941*, Istorija 20. veka, br. 1, Beograd
18. Stefanović, Mladen (1984): *Zbor Dimitrija Ljotića, Narodna knjiga, Beograd*

19. Terzić, Velimir (1982): *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, Partizanska knjiga, Beograd
20. Trolić, Dragan (1976): *Aktivnost Sarajevskih studenata u predratnom periodu*, u: Sarajevo u Revoluciji, revolucionarni radnički pokret 1937 - 1941, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, 1976

Дневне новине, билтени, споменице

1. *Židov*, 13. I 1922
2. Gr. *Verski rat u Evropi i Zbor, Otadžbina*, 5. novembar 1936
3. D. Ljotić, *Da li smo fašisti? Otadžbina*, 5. novembar 1936
4. „*Slučaj jevrejske dece*”, Bilten, 55, 21.septembar 1940
5. Bilten Ministarstva unutrašnjih poslova za april 1939. godine, Beograd, 1939
6. *Židov*, br. 28, 18.oktobar 1920, 1-2
7. Spomenica SJVO 1919 - 1969
8. Dnevni list „Novosti”, Zagreb, 11. oktobar 1930
9. *Židov*, 27.1.1939.
10. *Židov*, br. 40, 27.septembar 1935
11. Senat Kraljevine Jugoslavije. Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije, Redovan saziv za 1933/34, godinu, VII redovni sastanak 30. novembra 1933, knj. V,

Електронски извори

1. *EUGENIKA KAO IDEOLOŠKI SASTOJAK FAŠIZMA U SRBIJI 1930-IH GODINA XX VEKA*, str.81, preuzeto 20.03.2014. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-0318/2008/0038-03180801079M.pdf>

SOCIAL CONTEXT AND STRENGTHENING ANTI-SEMITISM IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

Summary: This paper analyzes the social context and the strengthening of anti-Semitism in the Kingdom of Yugoslavia on the eve of the Second World War. The authors point out the inherent connection between the anti-Semitic phenomenon with the advent of the Nazis' rise to power in Germany. Through several sessions indicates the position of the Jewish community and its deterioration with the approach of the Tripartite Pact borders of the Kingdom of Yugoslavia. Particularly significant is the part that shows the spread of anti-Semitism through the daily press, and which sheds light on the mechanisms of persecution. The authors conclude that the measures taken by the Government of the Kingdom of Yugoslavia adopted by the Jewish community, were taken in light of the large foreign pressures of Nazi Germany towards the accession of the Kingdom of Yugoslavia to the Tripartite Pact.

Key words: Jewish community, anti-Semitism, persecution, regulation mechanisms